

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. december (1066–1084. o.)

TÖRÖK ÁDÁM

A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon

A magyar versenyképesség tényezőiről és alakulásáról az elmúlt években számos elemzés született, de az üzleti környezet egyes elemeinek versenyképesség-rontó hatásait csak alig vizsgálták. A tanulmány ezek összefoglaló elemzésére vállalkozik, kiemelve a vállalkozások működéséhez alapvető termékek és szolgáltatások piacának versenykorlátozó működési zavarait, a hatósági eljárások túl magas költségeit, illetve a korrupcióellenes küzdelem és a versenyképesség néhány összefüggését.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: E26, H30, H83, K20, P27.

A versenyképesség a 2000-es évek elejétől igen divatos fogalom Magyarországon, és sokan az eredetinel sokkal tágabb értelemben, a magyar gazdaság nemzetközi pozíciójának összefoglaló mutatójaként is hivatkoznak rá. Pedig a versenyképesség nem mutató, hanem a gazdaság egy sajátos szempontból értelmezett állapotjelzője többféle mutató kombinációja alapján. A kifejezés egységes ugyan, a mérésére használt módszertan azonban sokféle. A fogalom igen gyakori, részben laikus használata már-már azt a benyomást keltheti, hogy a versenyképesség varázsszóvá vált, s ez lenne a gazdasági fejlődés egyedüli vagy legfontosabb sikermércéje.¹

A nemzetgazdasági szintű versenyképesség fogalmáról hosszú ideje folynak viták (lásd például: *Krugman* [1994], *Laursen* [2000], *Török* [2006], *Chikán és szerzőtársai* [2007], *Czakó* [2004]). Értékelésük nem ennek a tanulmánynak a feladata,² arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy a magyar szakirodalomban az elmúlt hat-nyolc évben a versenyképesség költségoldali, más szóval kínálati oldali megközelítése volt előtérben. Számos olyan elemzés született, amely a munkaerő-egységköltség (ULC) alakulásával próbálta mérni a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességét.

* A kutatást az NKFP A kettős felzárkózás elméleti problémái és gazdaságpolitikai eszközei című, 5/089/2004. számú programja támogatta. A tanulmány a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának 2007. októberi lillafüredi konferenciájára készített előadás erősen átdolgozott és bővített változata. A szerző köszöni *Csuka Gyöngyi* és *Kovács Bernadett* közreműködését a kutatásban, valamint a cikk névtelenül maradt lektorának igen hasznos javaslatait és tanácsait.

¹ A 2007 elején alakult Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal munkájára több sajtóközleményben is úgy utaltak, mintha ott átfogó kormányzati reformprogram készülne az adórendszer vagy az üzleti környezet területén. Ez persze nem igaz, de annyi kétségtelen, hogy a kerekasztal eddigi működése során összegyűlt néhány olyan tapasztalat, amely segítheti a magyar versenyképesség-javítási elképzelések eddigieknél meg-alapozottabb kidolgozását.

² Ehhez részletesen lásd *Török* [2006].

Török Ádám az MTA rendes tagja, egyetemi tanár (Pannon Egyetem, BME és MTA-PE Regionális Innovációs és Fejlesztési Hálózati Kutatócsoport), a Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal elnöke.

Ez a mutató azonban csak az exportra vonatkozik, érvényessége nagyban függ az adott gazdaság külgazdasági nyitottságától, és a valutaárfolyamok mozgásainak következtében komoly rövid távú ingadozásokat mutathat. Más kutatások az export külpiazi pozícióinak alakulásával, tehát keresleti oldalról próbálták szemléltetni a magyar versenyképesség alakulását (Török [2004]), de ezek is csak részleges képet adhatnak.³

Most másfajta, eddig csak keveset alkalmazott versenyképességi megközelítéssel próbálkozunk. Nem állítjuk, hogy ezzel átfogóan ábrázolhatjuk a magyar gazdaság versenyképességét, de megpróbáljuk a fogalom néhány, eddig kevésbé érintett tényezőjére felhívni a figyelmet. A nemzetgazdasági szintű versenyképesség olyan vállalati, illetve vállalatokra közvetlenül ható tényezőit elemezzük, amelyek ugyancsak a kínálati oldal viselkedését és lehetőségeit befolyásolják. Itt azonban már nem a termelés, hanem a piaci versenyben való részvétel költségeinek alakulása áll a kutatói figyelem középpontjában, illetve tágabb értelemben az, hogy az adott ország mit tett azért, hogy növelje vállalatainak versenyképességét.

A magyar szakirodalomban újabban széles körben állnak rendelkezésre empirikus vállalati felmérések a versenyképességről. Ezek közül legjobban a *Chikán és szerzőtársai* [2007] foglalja össze az ismert eredményeket. Ezek alapján a versenyképességi akadályok közül a magyar vállalatok jelentős részének csekély innovációs tevékenysége, csökevényes stratégiai gondolkodása, passzív marketingmagatartása, vállalati hálózatokban való minimális vagy annál is gyengébb részvétele külön is hangsúlyozható.

Ebben a tanulmányban fontosnak tekintjük az említett eredményeket, és maradéktalanul elfogadjuk őket. Ezekből kiindulva a vállalati (s ezáltal makroszintű) versenyképesség-növelés olyan akadályaira fordítjuk figyelmünket, amelyek gazdaságpolitikai vagy szabályozási eredetűek. Végül olyan reformprogram szükségességét próbáljuk megindokolni, amely a tranzakciós költségek csökkentésével s ezen keresztül az üzleti környezet javításával segítheti elő a magyar vállalatok versenyképességének növelését.⁴

A kutatás nemzetközi összehasonlító statisztikákat használ fel, ezek – hacsak külön nem jelöljük – a *GKI-Microsoft* [2006]-ból származnak.⁵ Külön hangsúlyt helyezünk Magyarországot közvetlen piaci versenytársaira. Fejlettségi, földrajzi és áruszerkezeti alapon az EU 2004 óta belépett tagországait (a csekély méretű Ciprus és Málta kivételével), valamint az Európai Unió kevésbé fejlett déli tagjait, továbbá – az adatok meglététől függően – Törökországot s esetenként Ukrajnát tekintjük ilyen versenytársaknak.

A magyar versenyképesség-javulás akadályait hagyományos – a szakirodalomban, de a sajtóban is elterjedt – megközelítésben megtalálhatjuk

– a magas termelési költségekben (közöttük több szektorban a termelékenységtől elszakadt bérekben, illetve a gyakran politikailag motivált minimálbér-szabályozásban),

³ A keresleti oldali mutatókkal az a fő módszertani gond, hogy a piaci pozíciók nem csak a mérés során középpontba állított szereplők teljesítménye miatt változhatnak. Látszólagos versenyképesség-növekedést okozhat például, ha kiesik egy versenytárs, ha a konkurensok nemzeti valutáinak az importőrország valutájában kifejezett keresztárfolyamai módosulnak, vagy ha az importőrország kereskedelempolitikája nem egyformán változik a versenytársakkal szemben.

⁴ A Világbank 2007 októberében közzétett *Doing Business 2008* jelentése (World Bank [2007]) komoly magyar pozíciójavulást mutat, a 2006. évi 65. helynél 20. helyezéssel jobbat. A magyar kormány 2007. őszi vállalkozáskönnnyítő intézkedései még nem szerepeltek ebben a felmérésben, így a témával foglalkozó szakértők egy része kissé értetlenül fogadta ezt a látványos javulást. A jelentéssel kapcsolatban ugyanakkor számos módszertani kifogás vehető fel: például hogy az egyes változók országonkénti értékeit csak szűk körű megkérdezéssel alakítják ki, illetve hogy a jelentés az egyes területeken a reformok pusztá tényére koncentrálnál tényleges hatókörük és mélységük helyett. Lásd erről részletesebben (Török [2007]).

⁵ A cikk véglegesítése idején a frissebb adatokat tartalmazó 2007. évi versenyképességi jelentés már elkészült, de végleges változata még nem volt publikus, így annak az adatait nem használhattuk fel.

- a nem megfelelő kínálati struktúrában,
- a gyenge és szűk körű vállalati innovációs tevékenységben,
- a kis üzemméreteken, valamint
- a kevés külpiaci kapcsolatban és tapasztalatban.

Ezek a tényezők nem vitathatók, de nem is adnak teljes képet. Azt a benyomást kelthetik, hogy jobban működő vállalatokkal a magyar versenyképesség szintje jelentősen javítható, miközben sok vállalatvezető nem pontosan ugyanígy gondolja. A *Chikán és szerzőtársai* [2007] által végzett felmérés, valamint egy korábbi, nem közzétett saját vizsgálat (2003-ból) megerősíti ezt a listát, miközben további tényezőkre is felhívja a figyelmet. Összefoglaló jelleggel a magyar vállalatok saját tevékenységüktől részben (talán nagyban) független gazdálkodási feltételeiben jelölhetjük meg ezeket a tényezőket, amelyeket negatív externáliáknak tekinthetünk. A versenytársakhoz képest költségekben és időben is hátrányokat okoznak, sőt bizonyos termelési tényezők minőségét is ronthatják.

A fontosabb ilyen tényezők a következők (több esetben a nem eléggé demonopolizált piacokon fellépő többletköltségek miatt):

- bérleti díjak,
- energia,
- távközlési és informatikai szolgáltatások,
- jogi eljárások,
- szabályozási környezet.⁶

A tanulmány kiinduló hipotézise, hogy e tényezők mérhető értékei regionális összehasonlításban Magyarország versenyhátrányát mutatják, és megfelelő szabályozási korrekciók valószínűleg jelentősen javítanák a magyar vállalatok versenyképességi feltételeit. A következtetésekben pedig ennél tovább megyünk, és feltevéseket fogalmazunk meg a magyar gazdaság kormányzati és vállalati szereplői közötti viszony megjavításának lehetőségeivel kapcsolatban.

A magyar versenyképesség szabályozástól függő költségtényezők

A bérleti díjakban, az energiaköltségekben és az informatikai költségekben Magyarországon általában viszonylag magas magyar költségszintet tapasztalunk a közvetlen versenytársakhoz képest. Ezt számos területen bizonyítják összehasonlító statisztikai adatok, mégpedig az irodabérleti díjak, az ipari elektromos áram és az ipari gáz árszintje, a viszonylagos mobiltelefon-használati költségek, illetve a szélessávú internethasználat költsége (*GKI-Microsoft* [2006] 41–45. o.).

Mindezekben a mutatókban a magyar költségszint a legmagasabbak között van az EU új tagállamai között. Az átlagos magyarországi áramár 2005-ben az EU-15 átlaga fölött volt. A magyar gázár pedig csak körülbelül 4 százalékkal maradt el attól, miközben 13 százalékkal volt a lengyel és 5 százalékkal a finn gázárszint fölött.

Természetes, hogy esetenként a gazdasági szabályozástól független, például földrajzi vagy műszaki okokat is lehet találni ezekre a költséghátrányokra. Fontos ugyanakkor a magyar gazdaságpolitikai és szabályozási hagyományok szerepe. Ezek nagyrészt ugyanúgy megvannak a szomszédos országokban is – a szlovák, a román, sőt a lengyel kormányzat mégis bátrabban szakított velük a kilencvenes évek vége óta.

⁶ Külön nem említjük, de mindegyik esetben a minőség és a költségek aránya, az angolul tömören *value for money* kifejezéssel jelzett viszony fontos a vállalatok számára.

Közüzemi szolgáltatások

Az első fontos hagyomány az erős állami szabályozás igénye a közüzemi szolgáltatások piacán (beleértve az energiát éppúgy, mint a vízellátást, a tömegközlekedést vagy a postai szolgáltatásokat).⁷ Ez a hagyomány az Osztrák–Magyar Monarchiában alakult ki, továbbélt a két világháború között, és új lendületet kapott a szocializmus korszakában. A túlszabályozás alapja elsősorban az az elképzelés volt, hogy a szolgáltatás folyamatos fenntartását és minőségét megnyugtatóan csak az állam garantálhatja.

A közüzemi szolgáltatásokra a Monarchia városaiban állami vagy városi tulajdonú vállalatok szerveződtek, és ezek monopolhelyzetét a gazdálkodás és az ellátás biztonsága érdekében erős garanciális szabályokkal bástyázták körül. A háztartások mainál jóval kisebb energia- és vízfogyasztása, illetve az emberek csekélyebb közlekedési igényei miatt azonban a szolgáltatók monopolhelyzete kevésbé érintette őket, miközben a monopolhelyzetek iránti érzékenység nem is volt komolyabban jelen a társadalomban.

A szocialista hiánygazdaság korszakában a közszolgáltatások, ezen belül az energia- és a távközlési vállalatok monopolhelyzetét természetesen nem fenyegette veszély Magyarországon.⁸ Sőt, ezek a vállalatok bizonyos szakmai autonómiát is élveztek. Az ellátás biztonsága érdekében jó szakemberekhez és az átlagnál kedvezőbb beruházási lehetőségekhez jutottak, s alkalmazottaik ugyancsak viszonylag kivételezett helyzetben voltak. Nincsenek rá pontos statisztikák, de érdekes, hogy ezekben a szektorokban Magyarországon jóval kevésbé voltak hiányjelenségek, mint más KGST-országokban. Rendszeresnek mondható áram- vagy energiaellátási hiányok a hatvanas évek vége óta nem mutatkoztak a magyar gazdaságban. E mögött többek között az energiaszektor hosszabb időn át tartó előnyben részesített gazdaságpolitikai helyzete állt.⁹

A közüzemi és a távközlési vállalatok monopolhelyzetét Magyarországon szándékosan mentették át a piacgazdaság időszakára, mert a kilencvenes évek első felében a magas külföldi államadósság miatt a magyar kormányoknak minél nagyobb privatizációs bevételeket kellett elérnie. Több garancia volt a privatizációs, illetve a koncessziós szerződésekben arra, hogy a monopolhelyzetek fennmaradhatnak. Az energetikai vállalatoknál például bizonyos időszakra garantálták az eszközarányos jövedelem 8 százalékos szintjét és az ellátási területek megtartását.¹⁰

A piacgazdaság kiépítéséhez elengedhetetlennek ítélt privatizáció gyorsan meg is valósult a magyar közüzemi szektor legnagyobb részében. A vállalatokat szakmai befektetőknek adták el a jelentős technológiai modernizációs igény miatt, de a privatizációt nem kísérte a versenyzői piac működéséhez és a költségek letöréséhez ugyancsak fontos demonopolizáció. A privatizáció ilyen módját javasló szakértők akkoriban talán úgy gon-

⁷ Ez az igény egyáltalán nem csak kelet-közép-európai sajátosság, hiszen a 19. század vége óta megvolt még az Egyesült Államokban is. Ott azonban a kezdetektől fogva alapvető alkotmányjogi kérdésnek tekintették a szabályalkotó és a szabályozói hatáskörök átgondolt szétválasztását, és folyamatosan szem előtt tartották azt, hogy a szabályozás az alkotmányos alapjogok sérelme nélkül legyen alapos és szigorú (*Kahn* [1988] II. 92. o.).

⁸ *Charap–Harm* [2000] okfejtése szerint létezhet olyan „kleptokratikus” államszervezet, amely szándékosan fenntart monopóliumokat azért, hogy ezek látszólag szabályos megadóztatásával törvényesnek látszó keretek között vonja el a termelői többletet, amely persze eredetileg a fogyasztóktól származik (*Charap–Harm* [2000] 203. o.).

⁹ A magyar gazdaságpolitika már 1957-től kiemelten szem előtt tartotta „az energia- és alapanyagbázis elsődlegességét”. Részletesen lásd (*Berend* [1983] 314–327. o.).

¹⁰ Az ajánlott kedvezmények eredménye volt például, hogy 1995 decemberében a regionális gáz- és az áramszolgáltatók együttes privatizációjánál a cégenként elért bevétel a várt érték 2–3-szorosát is elérte, és abban az évben a privatizációs bevételekből csaknem 4 milliárd dollárral sikerült csökkenteni Magyarország külföldi adósságállományát.

dolták, hogy később, az uniós csatlakozás előkészítésének időszakában a versenypolitika EU-követelményekhez igazítása lehetővé teszi ezeknek a monopolhelyzeteknek a feloldását. Az uniós versenypolitika kiterjesztése a természetes monopóliumokra, illetve a hálózati iparágakra azonban csak a 2000-es évek elején kezdődött meg, és jelentős akadályokba ütközik.¹¹ A piacnyitás folyamata megindult, de ez csak részben pótolhatja a demonopolizációt, hiszen a piac csupán ettől még nem válik „támadhatóvá” (*contestable*).

A relatíve magas magyarországi vállalati energiaköltségek okai között más tényezők is szerepelnek. A magyar energiapolitika részének tekinthetjük, hogy a lakossági energiaárak viszonylag alacsonyan tartását az elmúlt években vállalati költségekből finanszírozták, ami értelemszerűen az egyensúlyi szint fölé emelte a vállalati energiaárakat. A belső energiapiac egyensúlyi árszintjét emeli azonban a beszerzési oldal erős koncentrációja. Földrajzi értelemben egyoldalú importfüggőség van az adott árakon (technikailag lehetséges ugyan holland földgáz vagy arab olaj importja Magyarországra, de csak a szerződéses orosz árszintnél jóval drágábban), és a magyar import vállalati struktúrája is kizárja a versenyt.¹²

Irodapiac

A magyar vállalatok magas működési költségeinek tényezői között aránylag ritkán említik az irodapiacot. Feltűnő, hogy 2005. évi adatok szerint az összes megfigyelt új EU-tagállam¹³ közül Magyarországon voltak a legmagasabbak az átlagos irodabérleti költségek, amelyek meghaladták az osztrák, a finn és az amerikai értékeket is (*GKI-Microsoft* [2006] 41. o.). Sokkal magasabbak a japán adatok, illetve a forrásban nem közölt oroszországi értékek – ezekkel az országokkal azonban Magyarország nem áll telephelyi versenyben. Magyarország számára nemcsak a vállalatok működési költségeinek növekedése miatt jelent versenyhátrányt az irodapiac aránylag magas árszintje, hanem azért is, mert ez az ország ellen szóló szempont lehet a multinacionális vállalatok telephelyválasztásában. Ebben a tekintetben az ország közvetlen versenytársai valóban a szomszéd országok, ahol viszont – még Ausztriában is – a fajlagos irodabérleti díjak alacsonyabbak.

A minőségi magyar (és ezen belül a budapesti) irodapiac térben erősen koncentrált, aminek egyik fontos oka a főváros központi helye és közigazgatási funkciókkal való telítettség. Ilyen mértékű közigazgatási területi koncentráció nem figyelhető meg egyetlen, legalább közepes területű szomszéd országban sem (Szlovéniát kis területű országnak tekintjük).

Csehországban és Szlovákiában például jellemző, hogy bizonyos főhatóságokat a főváros helyett más nagyvárosokba, Brünnbe vagy Kassára telepítettek, Lengyelországban pedig számos állami hivatalnak működnek kirendeltségei a nagyobb vajdasági székhelyeken. Ugyancsak a magyar irodapiac térbeli koncentrációját erősíti, hogy a külföldi vállalatoknak szükséges szakképzett munkaerő csak Budapesten áll rendelkezésre megfelelő tömegben.¹⁴

A magyar irodapiaci árak letörése speciális eset, mert itt nem lehet az okok között említeni az elégtelen állami szabályozást, illetve az átgondolatlan – vagy kényszerek

¹¹ A versenyzői piacok versenyszabályai hálózati iparágakra való kiterjesztésének nehézségeiről lásd *Viscusi-Harrington-Vernon* [2005].

¹² A magyar gázimport például az orosz exportőr és a magyar importőr közé iktatott közös vállalaton keresztül folyik.

¹³ Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Észtország, Románia és Bulgária.

¹⁴ A Magyarországon működő külföldi vállalatok által foglalkoztatott munkaerő csaknem egynegyede a fővárosban dolgozik (*Fazekas* [2005] 61. o.).

vezérelte – privatizációt. Budapest „vízfejlesztését” az irodapiac térbeli megoszlása jól mutatja, és ennek egyenes következménye a magas költségszint.¹⁵ Itt csak hosszabb távú decentralizációs stratégia segíthet, amelynek során a közigazgatási funkciók növekvő részét a regionális központokba delegálnák.¹⁶ Tudatos fejlesztési, illetve megfelelő oktatáspolitikával elősegíthetnék azt is, hogy a szakképzett munkaerő a vidéki egyetemi városokból ne vándoroljon tömegesen Budapestre.

Jogi és adminisztrációs költségek

A jogrendszer működésének hatékonysága erősen befolyásolja a tranzakciós költségek alakulását. Az irodalom általánosabb formában már korábban is utalt erre, amikor az intézményrendszeri jellemzők fontosságát hangsúlyozta a tranzakciós költségek csökkentésében (Williamson [1985] 29., 41. o.), de a Coase-tétel érvényességének bővítésével kapcsolatos megfontolások az intézményrendszeren belül kifejezetten a jogrendszer hatékonyságát helyezték előtérbe.¹⁷ Milgrom és Roberts pedig rámutatott arra, hogy a hatékony intézmény-, illetve jogrendszerrel nem várható feltétlenül a tranzakciós költségek csökkentése (Milgrom–Roberts [2005] 64–65. o.), mert egy tranzakció egyik résztvevője számára a magasabb tranzakciós költségek az információs aszimmetria csökkentését segíthetik, s ez neki akkor nem feltétlenül hátrányos, ha a költségtöbbletet a másik félnek kell viselnie.

A jogi költségek természetesen nem a vállalati költségek ugyanolyan jól megragadható tényezői, mint a bérleti vagy a közműdíjak, hiszen a normális vállalati működés során igen ingadozó mértékűek lehetnek, mégis komolyan befolyásolhatják a versenyképességet azzal is, hogy mennyire riasztják el a kisebb piaci szereplőket a jogi eljárásoktól. Összesített nagyságukról nem áll rendelkezésre hasonló közvetlen összehasonlítás, de közvetett adatok léteznek. Egy, a HVG által 2007 áprilisában idézett nemzetközi összehasonlítás szerint a GDP-ből Magyarországon több mint 6 százalékot adnak ki szabályozási és eljárási költségekre.¹⁸ Ez az arány az EU-n belüli legközelebbi esetekben (Csehország, Lengyelország) is 4 százalék alatt van, és a régi tagországok egyikében sem haladja meg a 3 százalékot.

A vállalkozások működtetéséhez szükséges ráfordításokról rendelkezünk közvetett összehasonlító adatokkal: a vállalkozások indításához átlagosan szükséges napok száma Magyarországon 2006-ban 72 nap volt, az EU-15 átlaga 53 nap, a finn, az ír, a román és az amerikai időigény pedig 20 nap alatti (GKI–Microsoft [2006] 73. o.).¹⁹

¹⁵ A tanulmány lektora joggal jegyzi meg, hogy a főváros „vízfejlesztéséből” származhatnak bizonyos pozitív externáliák is. Valóban ilyenek például az állami hivatalok alacsonyabb fenntartási költségei, ha azonos telephelyen vannak, s a kormányzati apparátus utaztatásának kisebb kiadásai (ez utóbbiak például különösen magasak Németországban, amelynek egy fővárosa van, de több kormányzati telephelye). Ezek a pozitív externáliák azonban versenyképességi szempontból aligha egyensúlyozzák az egyetlen kormányzati telephely okozta magas bérleti díjakat.

¹⁶ Emlékezhetünk az Alkotmánybíróság sorsára: Esztergom 1990-től hosszú időn át csak névleges székhelye volt, majd pedig hivatalosan is felváltotta Budapest.

¹⁷ A Coase-tétel szerint a jogrendszer a tranzakciós költségek szintje alapján működik, és azok minimalizálására törekszik. A tétel kiterjesztése azonban kimondja, hogy a tranzakciós költségek nem feltétlenül exogén adottságok, hanem a jogrendszer endogén tényezői is lehetnek (Cooter–Ulen [2005] 107–108. o.).

¹⁸ Ezzel egyenértékű adat: Kóka János gazdasági és közlekedési miniszter 2007. október 15-én a budapesti GKM-IFC *Doing Business* konferencián tartott előadásában évi 1500 milliárd forintra becsülte a magyar vállalatok adminisztrációs kiadásait.

¹⁹ Ezt a mutatót alkalmazza a Világbank *Doing Business* jelentése is az üzleti környezet jellemzésére (World Bank [2007]). E mögött valószínűleg az a hipotézis áll, hogy a vállalkozásszabályozási rendszerek a legtöbb országban konzisztensek, és a vállalkozás minden mozzanata hasonló mértékű szabályozással áll szemben. Önmagában azonban a vállalkozásalapítás időigénye nem jellemezheti az egész vállalkozási környezetet, hanem csak közvetve utalhat a vállalkozásokat érintő jogi szabályozás bonyolultságának fokára.

A magyarnál lényegesen rosszabb adatokat Kelet- és Dél-Európában (Lengyelország, Csehország, Bulgária, Portugália, Görögország), a vezető ipari országok közül pedig egyedül Japánban találunk a vállalkozásalapítás időigényével (s így közvetve költségeivel) kapcsolatban.

A magyar kormány 2008-tól jelentősen csökkenti a vállalkozásalapítás idő- és tőkeigényét, ami valóban javítani fogja az üzleti környezetet. E lépés mögött az a szakmai szervezetek és a kutatók által is sokat hangoztatott felismerés áll, hogy a vállalkozásalapítás feltételeinek megnehezítése nem segíti a jogellenesen működő vállalkozások kiszűrését, illetve a vállalkozási szabályozás nem szolgálhatja a működő vállalkozásokat ellenőrző intézmények tehermentesítését. Az adózási fegyelem megteremtése és fenntartása, illetve a korrupció visszaszorítása ugyanis nem vállalkozáspolitikai, hanem ellenőrzési kérdés.²⁰

Nemzetközi tapasztalatok szerint azokban az EU-országokban (Dél- és Kelet-Európa államaiban) a legkörülményesebb a vállalat alapítás, ahol a legnagyobb a feketegazdaság és a korrupció (*GKI-Microsoft* [2006] 73–74., 139. o.). A vállalkozásalapítás feltételei több új tagállamban, illetve dél-európai országban az átlagnál rosszabbak, ez a vállalkozásalapítás aránylag nagy időigényét jelenti Portugáliában, Görögországban, Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon (*GKI-Microsoft* [2006] 73. o.).

Az állami szabályozás és a jogrendszer kirívóan magas költségei mögött nemcsak a jogrendszer bonyolultsága áll Magyarországon.²¹ Ha ugyanis így lenne, akkor elég volna egy jogrendszer-egyszerűsítő program a jogi költségek látványos csökkentésére. A jogrendszer egyszerűsítésének bármilyen programja viszont önmagában nem volna elég hatékony akkor, ha a jogrendszer iránti bizalom fokát nem sikerülne lényegesen növelni.²² Másrészt a jogrendszer egyszerűsítésének programja sem lehet független a magyar szabályozási hagyományoktól és mentalitástól. Megvan annak a veszélye, hogy ez a követelmény előbb egyszerűen csak tovább növelné a jogrendszer bonyolultságát és az állami hivatalok jelentési, illetve nyilvántartási kötelezettségeit,²³ s csak később hozhatna érzékelhető eredményeket.

Két fontos probléma feltárásához további kutatások szükségesek. Az egyik, a magyar költségvetés rendszeresen nagy hiányával összefüggő gond az, hogy Magyarországon számos állami szabályozó és szolgáltató szervezet a bevételeiből él, tehát érdekelt a hosszas eljárásokban és a magas költségekben. Ez valójában a szélesebb értelemben vett adórendszer működésével függ össze, mert az úgynevezett illetékek elvileg a természetes és a jogi személyek érdekében és kérésére végzett hatósági eljárások költségeinek megtérítésére szolgálnak. Ezzel szemben az illetékek jelentős része nemcsak az adott eljárás közvetlen, illetve az azt végző állami hivatal közvetett költségeit fedezi, hanem – mintegy bűjtött adóként – általában kerül be a közterhek közé, s ezzel tulajdonképpen kettős adóztatás történik.

²⁰ A feketegazdaság elleni küzdelem a vállalkozásalapítás mesterséges akadályozásával egyébként azért sem felel meg az alkotmányos követelményeknek, mert ellenkezik az ártatlanság vélelmével.

²¹ Ennek pontos mértékéről nem végeztek friss kutatásokat. A 80-as években Falubíró Vilmos a Gazdaság folyóiratban és a Pénzügyi Szemlében több cikkben is kimutatta a magyar jogszabályok számának gyors növekedését (például *Falubíró* [1983]). Nemelegyszer a régi jogszabály eltörlése nélkül alkottak újat ugyanarra a célra, így pedig a jogrendszeren belüli ellentmondások szaporításával is növelték annak működési költségeit.

²² A tanulmány lektora hívta fel a figyelmet arra, hogy bizonyos külföldi piaci szereplők számára éppen az angolszász országokéhoz képest bonyolultabb és kevésbé kiszámítható jogrendszeri környezet lehet vonzó Magyarországon (vagy máshol az EU új tagállamaiban). Az ilyen piaci szereplők érdeklődésének felkelése azonban aligha lehet bármilyen magyar versenyképességi stratégia célja.

²³ Posner hangsúlyozza, hogy a jogrendszer működési költségeit csökkenteni lehet, ha bizonyos szabályokat normákkal helyettesítenek (*Posner* [2000] 273. o.), viszont ehhez normakövető társadalom is kell.

A másik gond pedig, hogy az állami szabályozás költségeit folyamatosan növeli a szabályozás hatókörének bővítésére irányuló törekvés. Az etikai normák folyamatosan lazulnak,²⁴ a kormányzat pedig a „szabályozási illúzió” rabja.²⁵ Ez annyit jelent, hogy a szabályozás alóli kibúvók rendszeressé válására mindig a szabályozás további szigorítása, azaz bonyolítása a válasz, így pedig az etikai normák még tovább gyengülnek.²⁶

Persze maga a kormányzat is néha látszólag az etikai normák szabályozó erejére kívánna támaszkodni, ez azonban furcsa esetekhez vezet. Például amikor az állampolgárok vagy a vállalkozások az adóellenőrzési eljárások során a szabályok önkényes értelmezésére panaszkodnak, akkor az APEH saját etikai kódexére mint a jogok védelmét szolgáló garanciára hivatkozik. Pedig az etikai normák értelme elsősorban nem az, hogy a jogi normákat helyettesítik, hanem a közérdeknek megfelelő társadalmi optimumhoz való általános alkalmazkodás előnye alapján adnak magatartási útmutatót.²⁷ Az egyéni magatartások etikai vezérlése az egészséges társadalmakban valójában a „potyautas-probléma” kollektív (s nem is feltétlenül tudatos) felismerésének alapján áll. Az etikai normákat akkor tartják be tömegesen az emberek, ha megértik, hogy hosszabb távon több jut nekik a kollektív normakövetés közös hasznából, mint amennyi átmeneti haszonra akkor számíthatnak, ha „potyautasként” eltérnek a normáktól, mert abban bíznak, hogy mások nem így fognak viselkedni.

Magyarországon az adózás vagy a közlekedés helyzete is azt mutatja, hogy a társadalom nagy többsége nem érti a potyautas-probléma lényegét és hosszabb távú káros hatásait. A kormányzat – politikai ciklusoktól függetlenül – rendszeresen az ellenőrzések szigorításával és a szankciók növelésével reagál erre ahelyett, hogy megpróbálna az etikai normák szerepének erősítésével (ami persze hosszadalmas és fáradságos feladat). A magyar jogrendszer a rendszerváltozás utáni évek jogi szemléletének továbbéléseként számos erős – a legtöbb fejlett ipari országban nem is mind használt – garanciális elemet tartalmaz a személyiségi jogok védelmére, így pedig az ellenőrzés és a szankcionálás terén az államnak valójában kevés az eszköze. Ahol pedig vannak eszközei, ott éppen az ellenőrzési vagy a beavatkozási hatások növelése érdekében esetenként túl is megy a jogi szabályozás által kijelölt határokon, vagy rugalmasan kezeli őket.

Adórendszer és versenyképesség

A magyar gazdaság átlagos adóterhelése a legfrissebb rendelkezésre álló összehasonlító adatok szerint szinte eléri az EU-átlagot. Ez annyit jelent, hogy 2004-ben az EU-25 átlagában a GDP-ből az összes adók hányada 39,3 százalék volt, Magyarországon pedig 39,1 százalék (*GKI-Microsoft* [2006] 58. o.).²⁸ Ugyanaz a forrás azonban azt is mutatja,

²⁴ Erről nincs megcáfолhatatlan szakirodalmi bizonyítékunk, de mindennapi példaként talán elfogadható a magyar közúti közlekedés állapota és baleseti statisztikája.

²⁵ Pedig kelet-közép-európai sajátosság, hogy az üzleti partnerek közötti kapcsolatok a nemzetközi átlagnál gyakrabban támaszkodnak informális hálózatokra, viszont az ilyen hálózatok által nem támogatott üzleti kapcsolatok lassabban fejlődnek a hivatalos jogrendszer iránti bizalom aránylag alacsony foka miatt (*Woodruff* [2005] 138–139. o.).

²⁶ A társadalom kulturális állapotának javulása csökkenti a szabályozási költségeket, mert a visszaélések megelőzése a kormányzatnak kevesebbe kerül a tisztességet alapvető normaként általánosan elfogadó társadalomban (*Zerbe* [2001] 185. o.). Az idézett forrás egyébként vitába száll a jogi közgazdaságtannal a széles körben elfogadott tételével, hogy a jogi szabályozás jellegét és struktúráját a tranzakciós költségek csökkentésének kell alárendelni (lásd erről *Cooter-Ulen* [2005] 103–110. o.).

²⁷ Az etikai normák betartásának nagy szerepe lehet a piaci kudarcok visszaszorításában (*Tanzi* [2000] 71. o.).

²⁸ Az összehasonlítás úgy értendő, hogy ezek az adatok még nem tartalmazzák a 2005–2007-ben bevezetett magyar adóemelés hatását, miközben az EU egyetlen más országában sem voltak megközelítő nagyságrendű konszolidációs intézkedések (*Financial Times*, 2007. október 24.).

hogy az EU átlag alatti fejlettségű tagjainak csoportjában (Magyarország közvetlen versenytársai nagyrészt ezek között vannak) kiugróan magas az átlagos magyar adóterhelés. A jelzett mutató legalább 4 százalékponttal volt nagyobb Magyarországon a vizsgált évben, mint Portugáliában, Görögországban, Lengyelországban, Szlovéniában és Szlovákiában.

Az EU (az *IMD World Competitiveness Yearbook* és a *World Economic Forum* rangsorai szerint) legversenyképesebb országaiban, az észak-európai államokban a gazdaság és ezen belül a foglalkoztatás adóterhelése a legmagasabbak közé tartozik (*GKI-Microsoft* [2006] 58. o.). Magyarország csak nagyon kevés termék és szolgáltatás piacán versenytársa közvetlenül ezeknek az országoknak, mégis érdemes elgondolkozni azon, hogy versenyképességük miatt is bírja el a magas költségterheket. A téma gazdaságpolitikai fontosságát az a körülmény adja, hogy Magyarországon vannak, akik – ha egyelőre nem is tudományos vitákban – a skandináv példák alapján nem tartanak szükségesnek adó- és járuléksökkentéseket a magyar versenyképesség javításához. A skandináv munkaerő az adott magas költségek mellett szerezhető meg a munkapiacon, és a munkaerő-állomány kiemelkedő minőségének megtartásához szükségesnek is látszanak a magas oktatási és társadalombiztosítási költségek. Észak-Európában – társadalmi megállapodás szerint, az angolszász modelltől eltérően – nem az egyén, hanem a közösség vállalja ezeket a költségeket. Átlagosan magas termelékenységi és így versenyképességi szint mellett Magyarországon sem lenne szükség adó- és járuléksökkentésre a versenyképesség érdekében, de a magyar munkaerő általános állapota egyelőre elmarad a skandináv munkaerő általános állapotától.²⁹

A magyar adórendszerben átlag feletti a jövedelemadók és a hozzájuk kapcsolódó járulékok,³⁰ illetve a termékadók aránya, miközben minimálisak a tőke- és vagyoadók (*GKI-Microsoft* [2006] 59. o.). Versenyképességi szempontból elvben azért célszerű az utóbbiakra helyezni az adóztatás súlypontját, mert így a költségek kisebb része merül fel a piac kínálati oldalán, azaz közvetlenül kisebb költségek terhelik a termelést és az exportot.

Annak is versenyképesség-javító hatása lenne, ha a névleg kivetett adókból többet tudna valóban beszédni az állam, mert így – azonos költségvetési bevételi igénnyel számolva – csökkenteni lehetne a gazdaság átlagos adóterhelését. Erre ugyancsak a tőke- és vagyoadók súlyának a növelése alkalmasabb, hiszen az adóztatás tárgyát ebben az esetben sokkal nehezebb elrejteni, mint a jövedelmi és a forgalmi típusú adók esetében. Tisztán adópolitikai szempontból éppen ezért lenne célszerű egy minimális kulcs melletti általános ingatlanadó bevezetése: kevésbé a költségvetési bevételek közvetlen növelését lehetne elérni ezzel, mint inkább a magánvagyonok hivatalosan is láthatóvá válását.³¹

Az ingatlanadóztatás kiterjesztése és általánossá tétele ellen szintén nyomós érvek szólnak a mai magyar gazdaságban.³² A fő gondot a magyar ingatlanvagyon heterogén tulajdoni szerkezete, jelentős részének forgalomképtelensége (tehát még igen alacsony áron is eladhatatlan volta) okozza. Valószínű továbbá, hogy a fejlett ipari országoktól eltérő módon a magyar ingatlanvagyon jelentős részének értéke nem hosszú időn át tartó családi felhalmozás eredménye, s így nem felel meg a tulajdonosok jelenlegi jövedelmi viszonyainak (például a tanácsi lakások tömeges privatizációja

²⁹ Ennek részletes bizonyításától itt el kell tekintenünk, de érdemes felidézni a magyar lakosság közismert egészségi és várhatóélettartam-adatait az észak-európai országokkal való összehasonlításban.

³⁰ A bérköltségek adó- és tb-terhelése az Európai Gazdasági Térség 12 országát, valamint az Egyesült Államokat és Japánt számítva, csak Magyarországon volt 50 százalék fölött 2004-ben (*GKI-Microsoft* [2006] 59. o.).

³¹ Ez az adóelkerülési hajlandóságot csökkentené többezernyi olyan vagyonosodási vizsgálat nélkül is, amely mindkét fél számára aránytalanul fáradságos és költséges, miközben gyakran teljesíthetetlen bizonyítási kényszereket ró az adóalanyokra.

³² Ezeket az érveket a Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal 2007 szeptemberében tárgyalta meg egy szakmai vitán, amely a Kopint-Tárki *Klauber Máttyás* és *Palócz Éva* készítette belső vitaanyagán alapult.

miatt). Ezért azután a fenntartásuk sokaknak ingatlanadó nélkül is aránytalanul súlyos terheket jelent. Mindezen okok miatt igen hosszadalmas, költséges és valószínűleg eléggé megbízhatatlan is lenne a magyar ingatlanvagyon értékalapú felmérése s az erre épülő ingatlanadóztatás.³³

A magyar gazdaság, illetve a befektetésekhez nyújtott pénzügyi kedvezmények vállalati szerkezete tovább bonyolítja a gazdaság tényleges adóterheléséről alkotott képet. 2005-ben a kisvállalatokra a GDP 15,5 százaléka mellett az adófizetési kötelezettség 21,0 százaléka, a mikrovállalkozásokra pedig 10,4 és 17,4 százalék jutott. Hasonló értelmű adat, hogy az „adóolló” a nagyvállalatoknál a legszűkebb, mert ők a GDP 54,8 százalékát termelik meg, viszont csak az adófizetési kötelezettség 40,1 százaléka jut rájuk (*Ecostat* [2007] 78. o.). Mindez látszólag alátámasztja azoknak a véleményét, akik azzal érvelnek, hogy a jelenlegi magyar adórendszer kis- és középvállalat-ellenes, hiszen közterhek aránylag nagyok a számos kedvezményt élvező nagyvállalatok – különösen a külföldi tulajdonú nagyvállalatok – közterheihez képest.

Ez a vita sajnos eldönthetetlen, mert más és más következtetésre kellene jutnunk aszerint, hogy etikai vagy versenyképességi mércét alkalmazunk. Etikai mérce szerint valóban igaz, hogy a magyar kis- és középvállalatok a GDP-n belüli részesedésükhöz képest aránylag magas közterheket viselnek. Ehhez is kívánkoznak azonban korrekciós megjegyzések. Az egyik, hogy a külföldi cégek nagyberuházásainak kezdő évétől érvényes adókedvezmények érvényességi ideje a 2000-es évtized második felében általában lejár. A másik, hogy a kis- és középvállalatok alacsony hatékonysága (*Ecostat* [2007] 55. o.) miatt a GDP-hez való hozzájárulásuk is relatíve csekély, így pedig megint mérce kérdése, hogy mennyire tekintjük igazságtalannak a magyarországi adóztatás vállalatméret szerinti szerkezetét.

Versenyképességi szempontból viszont nem lehet kérdéses, hogy az adóztatás struktúrájának valamennyire tükröznie kellene a magyar növekedési és külgazdasági teljesítmény vállalatméret szerinti megoszlását, mert a nagyvállalatok súlya mindkettőben jóval nagyobb, mint foglalkoztatáson belüli arányuk (*Ecostat* [2007]). Az adóterhelés megoszlásának megváltoztatása a nagyvállalatok kárára tovább fékezne a GDP növekedését, és nem használna az exportnak sem. Sőt, tőkemenekítés is elképzelhető lenne akkor, ha a nagyvállalatok tartósnak, illetve kivédhetetlennek tekintenék az ilyen fiskális politikai változásokat.

A globalizáció körülményei között bármilyen adóreform esetén komolyan tekintettel kell lenni a tőkemenekítés veszélyére akkor, ha a reformlépések jelentős tőketulajdonos csoportok érdekeit sértenék. Bármilyen adóztatási vagy adóellenőrzési stratégia érzékeny pontja, hogy az igazán nagy s nem feltétlenül csakis jogos eredetű vagyonok tulajdonosainak különösen hatékony adóelkerülési módszerek állnak rendelkezésére, ezért a szigor nem feltétlenül arányosan sújtja az adórendszer hibáinak hasznélvezőit. Hasonló a helyzet a korrupció elleni küzdelemben is, mert az igazán kifinomult korrupció okozhat különösen nagy károkat úgy, hogy feltárása is nagyon költséges a siker aránylag kisebb esélye mellett.

³³ A 2006-ban bevezetett luxusadónál pedig világossá váltak a sokkal egyszerűbb övezetalapú ingatlanértékelési módszer igen súlyos szakmai gyengeségei. Ez a módszer ugyanis nem tud különbséget tenni az azonos övezetben fekvő ingatlanok tényleges állapota és fajlagos értéke között, miközben nincsenek megfelelő garanciák az önkényes besorolás elkerülésére sem.

A vállalkozási környezet minősége és zavarai

A szakirodalom a kedvező vállalkozási környezetet általában a versenyképességet javító tényezőnek tekinti, de ezt az összefüggést könnyű belátni hétköznapi logikával is. A tőke szívesebben települ oda és működik ott, ahol viszonylag kevés költséget és időt igényel a vállalkozások fő profiljától idegen adminisztrációs kötelezettségek teljesítése, és a beszerzési, illetve a piaci lehetőségek kihasználása nem igényel törvényen kívüli erőfeszítéseket.

A fekete- és a szürkegazdaság hatása a gazdaság fejlődésére az átlagosnál erősebb Szlovákiában, Portugáliában, Magyarországon, Lengyelországban, Görögországban, Romániában és Bulgáriában (*GKI-Microsoft* [2006] 74. o.). A Transparency International által összeállított 2005. évi korrupciós index értéke egy tízes skálán éppen átlagos volt Magyarországon, de ennél rosszabb Görögországban, Szlovákiában, Csehországban, a két délebbi balti országban, Bulgáriában, Lengyelországban és Romániában (uo. 139. o.). Kissé meglepő módon ez az adat az átlagosnál kedvezőbbnek mutatkozott Portugáliában és Észtországban, ami azt is jelzi, hogy a fejlettségi szint és a földrajzi helyzet (valamint az ezzel összefüggő kulturális hagyományok) nem törvényszerűen határozzák meg a korrupciós állapotokat.³⁴

Magyarországon halaszthatatlan kormányzati feladat a korrupció visszaszorítása, amit egyébként a Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal tapasztalatai szerint a vállalkozások széles köre is követel. Ezt a feladatot 2006 óta a magyar kormányzat következetesebben próbálja teljesíteni, mint korábban, de gyakran nem a legjobb eszközöket választja ehhez. A szigorúbb és gyakoribb ellenőrzések mellett a sikerhez alapvető szabályozási változásokra, sőt a jogi szemlélet átalakulására is szükség volna.

Nem gazdaságpolitikai, hanem jogi kérdés például, hogy Magyarországon még mindig csak alig lehet személyi felelősséghez kötni a vállalkozásalapítás és -vezetés során elkövetett csalárd cselekményeket (pedig a megoldás rendelkezésre áll számos más – kivált angolul – ország szabályozási gyakorlatából). Más szóval ez annyit jelent, hogy a legtöbb vállalkozási formában erősen korlátozott („korlátolt”) tulajdonosi felelősség miatt sokan megtehetik, hogy adósságokkal terhelten csődbe visznek egy vállalkozást, majd hamarosan újabb vállalkozást alapítanak és folytatják ugyanazt a törvénysértő gyakorlatot, hiszen a hatályos jogi szabályozás szerint tiszta lappal alapíthatnak akárhány újabb vállalkozást is (a legrosszabb esetben fiktív személyek közbeiktatásával).

Az állam – különböző jogi szempontokra hivatkozva – sok családsági esetben nem tud beavatkozni, ezért viszont a tisztességesen működő vállalkozások költség- és adminisztrációs terheit növeli. Valójában a jogkövető vállalkozások sem élvezik a kormányzat bizalmát, mert a kormányzat 2007-ig nagyrészt képtelen volt a fekete- vagy a szürkegazdaság szereplőinek kiszűrésére, illetve csak jelentős ráfordításokkal tudott némi eredményt elérni ezen a területen. A magyar versenyképesség növelésére eddig kevésbé vizsgált, és kétségtelenül nem a „kemény” közgazdasági gondolkodás körébe tartozó lehetőség volna a magyar állam és a vállalatok közötti bizalom helyreállítása – vagy legalábbis egy ilyen határozott kormányzati törekvés egyfajta kooperatív játék modellje alapján.

³⁴ Az irodalom általában úgy tartja, hogy a gyors gazdasági növekedés a korrupció csökkenésével jár, de az nem világos, hogy melyik tényező hat erősebben a másikra. A gyorsan fejlődő úgynevezett BRIC-gazdaságok (Brazília, Oroszország, India, Kína) példája azt mutatja, hogy a meredek fellendülés szakaszában a korrupció is növekedhet. Egy 143 országot és 21 évet felölelő mintán ezt igazolják *Brown-Shackman* [2007] eredményei, amelyek szerint a GDP/fő mutató tartósan gyors emelkedésének első szakaszában általában nő a korrupció, utána viszont tartósan csökken. A lehetséges magyarázatok között nem térnek ki arra az eshetőségre, hogy a kezdeti nagy korrupció hasznélvezőinek vagyoni helyzetét később és hosszabb távon éppen a korrupció csökkentése stabilizálhatja.

A vállalkozások ellenőrzésének jelenlegi logikája Magyarországon az, hogy a hatóságok ki nem mondva feltételezik: a vállalkozások többsége szabályt sért. Így pedig sok vállalkozást ellenőriznek viszonylag felszínesen, illetve a hatóságok áthárítják rájuk saját feladataik egy részét azzal, hogy igen részletes és gyakori beszámolásra kötelezik őket. Mivel a hatóságok nem rendelkeznek megfelelő erőforrásokkal ahhoz, hogy valóban széles körben ellenőrizzenek, ezért célcsoportokat ragadnak ki sajtóságos szelekciós elvek alapján (például az evés cégek, a vendéglátóhelyek vagy az autókereskedők).

A szelekciónak ezt a módszerét „kockázatelemzésnek” nevezik. Ez valójában nem jelent mást, mint azt, hogy a hatósági tapasztalatok szerint bizonyos csoportokba tartozó vállalkozások könnyebben sérthetnek szabályokat, mint mások, mert költségelszámolási lehetőségeik bővebbek, és az adott területen viszonylag gyakoribbak a visszaélések.

Ez a megközelítés lehet reális, csak éppen nem fér össze az ártatlanság vélelmével, és egyes ágazatokat versenyhátrányba is hoz másokkal szemben a gyakoribb ellenőrzések többletköltségei miatt. Magyarországon egyébként is általános, hogy a hatóságok nem törekszenek az ellenőrzések vállalati oldalon felmerülő költségeinek csökkentésére, és nem is foglalkoznak a mikroszférában így előálló veszteségekkel. Pedig a fejlett országokban ez is a hatóságok elszámoltathatóságához (*accountability*) tartozik, és számon kérhető.

Az ellenőrzések logikáját meg lehetne fordítani, amire bőven vannak példák a fejlett ipari országokban. Ha feltételezzük, hogy az állam megbízik a vállalkozásokban, tehát nem hiszi róluk, hogy alapvető magatartásformájuk a csalás és az adóelkerülés, akkor javasolhatjuk azt, hogy kevesebb, de szűrőpróbaszerű és alaposabb ellenőrzés legyen. A bizonyított visszaélések viszont járjanak komolyabb szankciókkal (nemcsak a gazdasági társaságokat, hanem tulajdonosaikat és vezetőiket illetően is), s ez megteremtheti a közérdeket valóban láthatóan szolgáló kormányzati fellépés melletti közhangulatot. Ide tartozik az is, hogy miként próbál az állam szervezeten, átgondoltan és hihetően fellépni a korrupció ellen.

Fellépés a korrupció ellen

A korrupció elleni küzdelem nem jelszavak kérdése. Az egész gazdasági jogrendszert át kellene alakítani hozzá, és alapvető változásokra van szükség a szabályozás szemléletében is. Minél több szabályozási jogosítvány van az állam (mind az önkormányzatok, mind a központi kormányzat) kezében, annál több állami beavatkozásnak alakulhat ki a „piaca”, azaz az érdekeltek annál több állami döntés befolyásolásával próbálkozhatnak.³⁵

A korrupció elleni küzdelem célszerű útja tehát nemcsak az, hogy a kormányzat egyik kezével megpróbálja feltárni és üldözni (az állami tisztviselők egyre rendszeresebb és szigorúbb ellenőrzésével, vagy nyilatkozatokkal, esetleg vagyonosodási vizsgálatokkal) azt, amit a másik keze elkövet (a költséges és hosszadalmas hatósági procedúrákkal), hanem sokkal inkább az, hogy következetesen maga szűkíti az „áruba bocsátható” államigazgatási szolgáltatások piacát.³⁶

³⁵ A korrupció valószínűleg nőni fog ott is, ahol a kormányzat eltökölt ugyan a korrupcióval szemben, de kiterjedt állami szabályozási rendszereket tartanak fenn, és az államszervezetten belül sűrű és kiterjedt személyi kapcsolati hálózatok vannak (*Tanzi* [2000] 99. o.).

³⁶ A Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal egyik tagjától származó szóbeli információ, hogy 2007-ben Magyarországon több mint 20 engedélyt kellett beszerezni ahhoz, ha egy vállalkozó virslit kívánt értékesíteni (nem gyártani!). A forgalomba kerülő virsli viszont a vizsgálatok több mint 40 százalékában mégis rossz minőségűnek bizonyult.

Ehhez szükség volna az állam és a gazdasági szereplők közötti jogi kapcsolatrendszer partner jellegű átalakítására. A jelenlegi magyar jogrendszer nem egyformán kezeli az állam és a vállalatok, illetve a magánszemélyek jogsértéseit, mert szankciókkal általában csak az államigazgatás ügyfeleinek kell számolniuk, viszont ha kormányzati szervezetek kárt okoznak az ügyfeleknek, nekik sokkal ritkábban. Az államigazgatási felelősség gyakran nem megfogható, például hibás nyilvántartásokért, az állampolgároktól, illetve a vállalkozásoktól jogtalanul beszedett díjakért vagy a gazdasági szereplőket egyoldalúan sújtó, a károk mérlegelése nélkül tett intézkedésekért igen ritka a kártérítés.³⁷ Ami visszajár, annak a kiutalása is hosszadalmas, és jogi buktatókkal teli.

A közigazgatás által elkövetett hibákért nemcsak nehéz kártérítést kapniuk az ügyfeleknek, hanem még az ilyen adminisztrációs hibák kijavítása miatt felmerült többletköltségeiket (telefon, parkolás, üzemanyag) sem követelhetik vissza. A vállalkozások működési környezetét és a gazdaságon belüli bizalmat feltétlenül javítaná, ha az államigazgatási szolgáltatások is piaci jelleget ölténének, és a beszedett díjakért kártérítési felelősség is járna.

A korrupciót erősíti, ha a közigazgatás egyoldalúan védettséget élvez ügyfeivel szemben, mert az utóbbiak csak kevés valóban alkalmazható jogi eszközzel élhetnek az eljárások gyorsítására vagy a tévedések korrekciójára, így pedig adott esetben más, nem törvényes megoldásokra kényszerülhetnek. Ezt tudják az ügyintézők is, akik között lehetnek olyanok, akik szándékosan lassítják vagy bonyolítják az eljárásokat a „megkerülő” megoldások reményében.³⁸

A jogrendszer garanciális elemeinek indokoltságát nem lehet vitatni. Mégis érdemes elgondolkodni azon, hogy egyes ilyen garanciális elemek nem nehezítik-e erősen a korrupciós ügyek feltárását, ha a vizsgálat alá vont állami szervezetek vagy ügyintézők üzleti titokra vagy személyiségi jogokra hivatkozva széles körben tagadhatják meg az adatszolgáltatást, és az elévülés reményében – megfelelő jogi segítséggel – halogathatják az ügyek feltárását.

A felsorolt problémák az állam és a vállalatok közötti bizalmatlanság s az ebből eredő többletadminisztráció és ellenőrzési költségek miatt rontják a magyar gazdaság versenyképességét. A gyenge versenyképesség makrogazdasági következményei egyelőre nem feltétlenül olyan súlyosak, hogy miattuk azonnal át kellene gondolni a magyar jogrendszer gazdaságfejlődésre gyakorolt hatásait. Biztos, hogy a felvázolt – de komolyabb megvalósíthatósági vizsgálatok hiányában egyelőre nem javasolt – változtatási irányokkal szemben komoly jogászai kifogások merülhetnek fel. Nyilvánvaló az is, hogy a jogászszakma szempontjából megnyugtatóbb a bonyolultabb, de garanciális elemekkel jobban ellátott szabályozás, mint amilyen egy egyszerűbb módon, kevesebb költséggel működő, csekélyebb jogászai közreműködést igénylő rendszer volna.

Feltétlenül nagypolitikai egyeztetés és döntés kérdése, hogy a magyar jogrendszer erős, de a gazdaság működését esetenként bénító garanciális elemeit hol és milyen mértékben lehetne enyhíteni a versenyképességi követelmények jobb érvényre juttatása érde-

³⁷ Példa: 2007 augusztusában egy magyar gyártmányú kisrepülőgép lezuhant, nagy valószínűséggel a pilóta hibájából. A típus repülését betiltották a hatósági vizsgálatok befejezéséig, de erre az államigazgatási szervezeteknek nincs határidejük. Az Egyesült Államokban hasonló esetben nem tiltják meg a gépek repülését, szankciókat csak a vizsgálatok eredményei alapján hozhatnak. A magyar repülési hatóságok korlátlan idejű vizsgálódási jogköre nagy kárt okoz a gépek gyártójának és tulajdonosainak, de érdekeiket nem tudják érvényesíteni a hatóságokkal szemben (*Figyelő*, 2007. 33. sz. 42–43. o.).

³⁸ A kormányzat gazdasági szerepének egyik fő elemét az irodalom egy része a szerződések garanciális hátterének megteremtésében és fenntartásában látja azzal, hogy ehhez független jogalkalmazás és a szerződések betartását kikényszeríteni képes, politikailag független és felkészült tisztviselői kar szükséges (*Ménard* [2000b] 247. o.).

kében. Számos fejlett országban megfelelő egyensúlyt tudtak teremteni a személyiségi jogok és az üzleti titkok védelme, illetve a jogi szabályozás bonyolultsága és így az adminisztrációs jellegű tranzakciós költségek szintje között, mert a jogi és a gazdasági érdekeket egyaránt sikeresen tudták képviselni a garanciális intézmények és szabályok kialakításakor. Ezekben az országokban nemcsak azt tudják általában sikeresen elkerülni, hogy a gazdaságpolitika maga alá gyűrje a jogi szabályozást, hanem azt is, hogy a jogbiztonság fölött őrkdő intézmények közvetve gazdaságpolitikai szerepet vállaljanak vagy arra törekedjenek.

Versenyképesség és kooperáció

A versenyképességet tovább nem rontó magyar jogi szabályozás megteremtéséhez mindenekelőtt ki kell küszöbölni a piaci szereplők olyan többletköltségeit, amelyek valójában az államigazgatás pótlólagos finanszírozásának burkolt módszereiből származnak. Ide sorolhatók azok az illetékek, amelyekből a hatósági eljárási díjak többszörösét szedik be.³⁹ Közvetve ebbe a körbe illenek az államigazgatási eljárások során a vállalkozásoknak és állampolgároknak indokolatlanul okozott pénzügyi terhek, mint például az egyoldalúan kirótt jelentési, nyilvántartási kötelezettségek, illetve az ellenőrzések során ugyan csak egyoldalúan előírt feladatok.

Ide tartozik az is, ha valójában bevételnövelési céllal végeznek hatósági pénzügyi ellenőrzéseket, és ezek összesített eredményét előre meghatározzák bevételi előirányzatként. Ekkor ugyanis már önmagában az ellenőrzésre való kiválasztás is szankciónak számíthat, és az ellenőrzésre kiválasztott gazdasági szereplő előbb-utóbb belátja, hogy idejének kímélése érdekében neki is jobb, ha elismer valamilyen hibát egy még elfogadhatónak tartott bírság mellett. A kormányzat és a gazdasági szereplők közötti kooperáció légkörének megteremtéséhez ezért szükséges lenne komoly hatósági garanciák megteremtése arról, hogy az ellenőrzéseknek nincs „elvárt eredménye”, és a revizorok nem közvetlenül érdekeltek a hatósági bevételek növelésében. Ez utóbbit a pénzügyi hatóságok rendszeresen hivatalosan cáfolják, az ellenőrzések vállalati tapasztalataiból viszont más derül ki. Így alaposan feltételezhető, hogy a két fél nem egyformán látja ugyanazokat a tényeket.

Fontos lenne továbbá a hatóságok elszámoltathatóságának és jogi felelősségének megteremtése eljárási ügyekben.⁴⁰ Itt azonban nagyon nagy óvatosság szükséges a megfelelő szabályozás kialakításakor. Az egyik oldalon igaz, hogy a bírósági jogorvoslat jelenleg részben csak elvi lehetőség a hosszas eljárások és a főleg állampolgárok és kisebb vállalkozások számára magas eljárási díjak miatt.⁴¹ A másik oldalon viszont kétségtelen, hogy Magyarországon gyakori a jogorvoslati lehetőségekkel való visszaélés.⁴² Ez ismét bizal-

³⁹ Mint például a gépkocsik gyakran milliós nagyságrendű regisztrációs díjai. Az illetékek ugyanis definíciószerűen nem – közvetlen ellenérték nélküli – adók, hanem olyan hatósági eljárások költségeit kell fedezniük, amelyeknek csak az elvégzése közfeladat, finanszírozása már nem.

⁴⁰ A hatóságok hatékony ellenőrzése azért nehéz, mert ez csak további hatóságok feladata lehet. Nem egyszerű viszont egy olyan szabályrendszer és ellenőrzési modell kialakítása, amely kizárja az összejátszást a modellben szereplő két vagy akár három állami szervezet között (ennek elméleti kifejtését lásd *Laffont* [2000] 94. o.).

⁴¹ Egy, 27 átalakuló ország bíróságainak minőségét vállalati megkérdezéssel vizsgáló összehasonlítás szerint Magyarország a legtöbb mutató szerint a térség élmezőnyében volt 2002-ben, de ez is csak 3,8-as vagy alacsonyabb pontszámokat jelentett egy 6-os skálán (*Raiser–Russo–Stevens* [2005] 81. o.).

⁴² „... európai összehasonlításban Magyarországon extrém méreteket ölt a jogorvoslati gyakorlata” (*HVG*, 2007. augusztus 18. 59. o.). Ez a megállapítás az egyetemi közbeszerzésekről szóló cikkben szerepel, de nem csak a cikk témájára leszűkített értelemben.

mi és etikai kérdéseket vet fel. A jogorvoslatra törekvő piaci szereplők ugyanis nem tételeznek fel etikus magatartást versenytársaiknál (adott esetben azoknál, akik előnybe kerültek velük szemben), ugyanakkor őket sem kötik etikai normák akkor, amikor akár csak kis valószínűségű sikerben bízva is jogorvoslatot kezdeményeznek.

A bizalom légkörét nagyban javíthatná az állam és a vállalatok között, ha a kormányzat előre meghirdetett ütemben, az állami bevételek növekedésének függvényében csökkentené a piaci szereplők fiskális terheit. Elképzelhető lenne továbbá egy vállalati magatartási kódex bevezetése. Az ehhez önként csatlakozó piaci szereplők előre megadott gyakoriságú alapos, valamint szűrőpróbaszerű kis ellenőrzésekre, de adott esetben sokkal keményebb büntetésekre számíthatnának. A szigorú szankciókat előre rögzítenék, de a jelenleginél sokkal nagyobb lenne a vállalatvezetők személyes felelőssége a vállalatok által elkövetett jogsértésekért. Akár annyiban is, hogy a vállalatokra rótt bírságok meghatározott része vezetőiket terhelné, akár visszamenőleges hatállyal. Magyarországon gyakran előfordul, hogy állami hivatalok vagy vállalatok arra hivatkozva utasítanak el kártérítési igényeket, hogy a vétkes munkatárs már nem dolgozik náluk,⁴³ ami pedig a hivatali és az egyéni felelősség civilizált országokban szokatlan összemosása.

A Gazdasági Versenyképesség Kerekasztal egyik tanulása 2007 októberéig: míg az adórendszer átalakításának és az üzleti környezet megjavításának a főbb irányjaiban – mindenekelőtt a feketegazdaság visszaszorításában és a különféle változtatások minél gyorsabb és következetesebb megvalósításában – egyetértenek a szakértők,⁴⁴ de ha konkrét javaslatok kerülnek szóba – például a cégautók magánhasználatának a szabályozásáról, az ingatlanok adóztatásáról vagy a közteherviselés arányainak a megváltoztatásáról –, akkor már szinte egyetlen rész kérdésben sincs egyetértés.

A versenyképesség szabályozási feltételeinek alapos megjavításához szükség lenne, ha nem is rögtön bizalmi, de legalább egyfajta kooperatív légkör megteremtésére az államigazgatás és a piaci szereplők, az államigazgatás ügyfelei között. E cél teljesítése 2007 őszén reálisan nézve lehetetlennek látszik, pedig ennek a kooperatív játszmának sokkal több nyertese lenne, mint vesztese.

Képzelnék most el, hogy vita indul e cél teljesítéséről, és azt próbálják bebizonyítani nekünk, hogy a javasolt út nem járható, és nem lehet kooperatív viszonyt teremteni a magyar gazdaság állami és vállalati szereplői között!⁴⁵ Lássuk azokat az érveket, amelyekkel vitapartnerünk arról próbálna meggyőzni bennünket ebben a feltételezett esetben, hogy nincs értelme szorgalmazni a kooperációt a kormányzat és a gazdasági szereplők között!

1. érv. „Örökös macska–egér játék folyik, a konszenzus lehetetlen.” Ez az érv azt a magyar történelmi tapasztalatot jeleníti meg, hogy az elmúlt évszázadokban nem volt példa tartós és önkéntes kooperációra a kormányzatok és a gazdasági szereplők között. Nem lehet komolyan vitatkozni ezzel a tapasztalattal, de a gazdasági növekedés felgyorsítását és a költségvetés rendbetételét nehéz elképzelni kooperáció nélkül. Az adott politikai elitnek hosszabb távon kell együtt élnie az adott vállalkozói szférával (és viszont), s

⁴³ Jó példa erre egyes budapesti parkolási társaságok ügye. Ezek az önkormányzatokra nem kedvező feltételek mellett szednek parkolási díjat azok területén, de a korábban hosszú távra kötött rossz szerződések felelőseit már nem lehet megtalálni az önkormányzatoknál. Arra van példa, hogy kerületi önkormányzati vezetők később ugyanabban a kerületben működő parkolási cégeket irányítanak, de ott sem történt eddig jogi vagy etikai felelősségre vonás az önkormányzati és ezzel összefüggésben a lakossági érdekek tartós sérelméért.

⁴⁴ A magyar sajtóban megjelenő anyagok nem tudományos és nem reprezentatív jelleggel, de hasonló értelemben közvetítik a mértékadó vállalati véleményeket az üzleti környezetről (például: „Mondják a magukét.” *HVG* 2007. július 28. 63–65. o.).

⁴⁵ Az egyszerűség kedvéért most tekintsünk el az állampolgároktól (háztartásoktól) mint a játszma ugyan csak fontos szereplőitől, bár ebben a játszmában őket a vállalkozások szövetségeseinek tekinthetjük.

egyik fél számára sem racionális stratégia, ha önmaga pozícióihoz maradéktalanul ragszkodva próbálja megfegyelmezni vagy akár kiszorítani a másikat.

2. érv. „*A magyar társadalom sohasem lesz képes erősebb etikai normák elfogadására*” (erre a közúti közlekedés kínál számtalan jó példát a mindennapokból). Erre az érvre válaszként a potyautas-problémát érdemes továbbgondolni. Ha az egyes szereplők nem jönnek rá, hogy a szabályok kollektív betartásával mindannyian jobban járnak, mint a kollektív szabályszegéssel, akkor erre kényszeríteni sem érdemes őket, mert nem sok értelme van a túlszabályozás további költséges eröltetésének. A nyugati magatartási minták lassú elterjedése már látható az adózási kultúrában és a korrupció talán észrevehető csökkenésében is – ezek valószínűleg a potyautas-probléma kollektív felismerésének első halvány jelei.

3. érv. „*A magyar államigazgatás többsége képtelen a transzparens és felelős működésre.*” Ez az állítás hosszú időn át valószínűleg igaz volt, és a helyi közigazgatás szintjén ma sem cáfolható általános érvénnyel. Az elmúlt évtizedben azonban számottevő fiatalítás ment végbe a magyar közigazgatásban, s 2006-tól következetes – bár nem mindig érdemalapú – létszámcsoökkentés történik. A túlszabályozás csökkentéséhez kormányzati akarat kell,⁴⁶ de ennek a korrupció visszaszorítása mellett az államigazgatás karcsúsítása is komoly eredménye lehetne. Az EU-tagság egyébként is egyre szélesebb sávon állítja szembe a magyar államigazgatást a korszerűbb hasonló külföldi szervezetekkel, és ennek az elkerülhetetlen alkalmazkodásnak az eredményei – akárcsak korábban Görögországban vagy Portugáliában – lassacskán ebben az országban is látszani fognak.

4. érv. „*A magyar politika sohasem akar ténylegesen kivonulni a gazdaságból.*” Ez a megállapítás gyakran elhangzik, de meglehetősen szónoki jellegű. A magyar politikai erők gazdasági jelenlétére számos bizonyíték van a nyilvános tulajdonosi vagy igazgatósági/felügyelőbizottsági pozícióktól kezdve a cégek között gyakran önkényes kormányzati szelekció eseteiig, s közvetett bizonyítéknak tekinthető a vezető politikusok vagyonyvilántartási rendszerének meglehetősen formális jellege. Nem zárható ki továbbá, hogy különböző politikai szereplők – gyakran megfelelő óvatosság mellett és jogi körülményekkel – komolyabb jövedelmeket szívnak ki a gazdaságból. Azt azonban különféle információk ma már csak ritkán támasztják alá, hogy ezt elsősorban egyéni meggazdagodási célok motiválnák, feltételezhetően inkább pártfinanszírozási célok teljesítéséről lehet szó. A politika gazdaságból való kivonulását nagyban elősegítené egy megfelelő és alkalmazható pártfinanszírozási törvény elfogadása, s ez nagyban növelné a gazdaság működésének átláthatóságát. Sajnos, az eddigi javaslatok nem valósultak meg az egyik vagy a másik nagy párt ellenállása miatt.

5. érv. „*A feketegazdaság fennmaradása a magyar vállalkozók jelentős része számára megélhetési kényszer.*” Ez az érv különösen bizonyos régiókban és munkaerő-igényes ágazatokban tényszerűen igaz, hiszen számos korszerűtlen technológiájú és versenyképtelen vállalkozó nem bírná a versenyt akkor, ha valóban fizetné a termeléssel kapcsolatos közterheket. A válasz csak hosszabb távra lehet megnyugtató: a gazdaság kifehéritése csökkenteni fogja a vállalkozók fiskális terheit, amivel majd lehetővé teszi számukra a jogkövető magatartást és a legális foglalkoztatást. Addig viszont valószínű, hogy a feketegazdaság elleni sokkal következetesebb hatósági fellépés számos gyenge lábakon álló vállalkozás végét jelenti majd. Persze ezek eddigi fennmaradását akár igazságtalannak is

⁴⁶ A világon a nyolcvanas évek közepe óta végrehajtott „államtalanítási” törekvések fontos tapasztalata volt, hogy az állam gyakran feladta bizonyos alapvető funkcióit is (például az oktatásban, az egészségügyben vagy a regionális különbségek csökkentésében), s ezzel tartós károkat okozott (*Tanzi* [2000] 20. o.). Sokszor ez azért történt, mert a vezető kormányzati tisztviselők nem tudták jól meghatározni a valóban alapvető állami funkciók körét.

tekinthetjük, ha arra gondolunk, hogy a közterhek egy részét más vállalkozások fizették be helyettük. Az ilyen, ismét gazdasági és etikai érveket keverő megállapításokkal azonban óvatosan kell bánni azért, mert a vállalkozások közötti közteher-viselési esélyegyenlőség követelménye nem valósult meg 2006 előtt sem (lásd *Ecostat* [2007]).

6. érv. „*Elég a naiv javaslatokból! A magyar gazdaság eddig sem ment tönkre, a helyzet valójában nem a jelzett mértékben romlik.*” Ez az érv szakmailag nem mérhető össze az előzőkkel, mert *post hoc, ergo propter hoc* logikán alapul, azaz abból indul ki, hogy az eddigi fejlemények alapján egyenesen következtenni lehet a jövőre. Az államháztartás egyensúlyának drámai mértékű helyreállítása elkerülhetetlen 2007 és 2009 között, s ehhez fel kell szabadítani a hivatalos gazdaságban eddig rejtve maradt termelékenységi és pénzügyi tartalékokat is.

A korábbi – sajnos, általában évtizedesnél rövidebb rendszerességgel ismétlődő – magyar államháztartási konszolidációs programok külső kényszerek hatására, de hazai politikai elhatározásból indultak meg, mint például az úgynevezett Bokros-csomag 1995-ben. 2007-ben és utána azonban más a helyzet, itt már kifejezetten nemzetközi szerződéses kötelezettség is elkerülhetetlenné teszi az államháztartás rendbetételét. Próbálkozásokra tehát nincs idő, és nem lehet megkockáztatni, hogy az állam és a vállalkozások viszonyának hagyományos keretei között elsősorban megint a fiskális bevételek megszokott módon való kormányzati hajszolásának sikerétől függjön a költségvetési célok teljesítése.

Tehát mit tehetünk?

Szakmai egyetértés van Magyarországon abban, hogy a gazdaság nemzetközi lemaradásának megállítása érdekében átfogó versenyképesség-javító gazdaságpolitikára van szükség. Ezt a gazdaságpolitikát azonban a korábbiaknál szélesebb megközelítésben célszerű értelmezni. A versenyképesség átfogó megjavításához nem elegendő a bérköltségek leszorítása, a gazdaság innovációs erőforrásainak minél sikeresebb felszabadítása és a folytatódó működőtőke-impórt. Fel kell ismerni, hogy a jelentős bér- és szabályozási terhek, korrupciós veszteségek, monopolpiaci inputköltségek mellett bármilyen versenyképesség-javító gazdaságpolitika illúzió, vagy pedig csak aránytalanul sok ráfordítással és veszteséggel valósítható meg. Alapvető változást kell elérni az állam és a többi gazdasági szereplő viszonyában.

A magyar gazdaság – közvetlen versenytársaival összehasonlítva – számos olyan többletköltség mellett működik, amelyek nem vállalati szinten képződnek, hanem az állam és a piaci szereplők kapcsolataiban kialakuló tranzakciós költségek, de végső soron a vállalkozások számára jelentenek pluszköltséget. Ennek pedig közvetlenül kimutatható versenyképesség-rontó hatása van.

Az ilyen költségek közé tartoznak a magas távközlési és közüzemi tarifák, egyes régiókban az ingatlan-költségek, számos esetben a hatósági díjak (lásd a *GKI-Microsoft* [2006] említett statisztikai összesítéseit).

Vannak ugyanakkor olyan további, a magyar jogi és szabályozási rendszer hagyományaival és sajátosságaival összefüggő költségelemek is, amelyeket csakis alaposabb mérésekkel lehetne számszerűsíteni, versenyképesség-rontó hatásuk mégis kétségtelen. Ilyen az állam és a gazdasági szereplők közötti jogi viszony gyakori aszimmetriája,⁴⁷ a bonyolult és sok elemében elavult jogrendszer, valamint a bizalom általános gyengesége az

⁴⁷ Itt újra említhetném például, hogy a hatóságok sok esetben bírsághozhatnak, viszont hanyag vagy körülményes ügyintézésükért csak sokkal ritkábban tartoznak kártérítési felelősséggel ügyfeleikkel szemben, és ennek érvényesítése is gyakran nehéz vagy hosszadalmas.

állam és a vállalatok között, illetve a vállalkozások világán belül is. Ez utóbbi körülmény miatt pedig a gazdaság szereplői már kisebb konfliktusokat is rendszeresen a költséges és hosszadalmas jogi útra terelnek. Ez éltet ugyan egy viszonylag kiterjedt ügyvédi és szakértői hálózatot, a gazdaság szempontjából azonban mégis költségnövelő tényező.

Fontos interdiszciplináris kutatási kérdéseket vet föl, hogy a jogi és a közgazdasági szemlélet, illetve értékrend konfliktusa esetén melyik tudomány értékrendjéé legyen az elsőbbség. Jelenleg nemcsak Magyarországon, de az egész világon a jogi szempontok és értékek élveznek elsőbbséget, azaz a jogi normák maradéktalan betartása általában nagyobb támogatást kap, és végül erősebben érvényre is jut, mint a gazdaság, a költségek, a takarékoság, a versenyképesség szempontjai. A modern demokráciákban több olyan végső jogi fórum van (például az alkotmánybíróságok), amelyek megfellebbezhetetlen döntéseket hoznak úgy, hogy az ilyen döntések akár nagyon káros gazdasági következményeit egyáltalán nem kell figyelembe venniük. Sok gazdaságpolitikai döntésben pedig a jogi normák tisztelete és a káros gazdasági hatások megelőzése közötti választás esetén általában az elsőfajta megoldások jelentik a könnyebb ellenállás útját a kormányzat számára.

A magyar állam és a vállalkozások viszonyának javításában, a jogrendszer működésének gördülékenyebbé tételében valószínűleg még jelentős versenyképesség-növelési tartalékok rejlenek. Ezek nem teszik fölöslegessé a hagyományosnak mondható – például termelési költség-csökkentő, exportot ösztönző vagy az innovációt támogató – versenyképesség-javító eszközöket, de megfelelően alkalmazva nagyban megnövelhetik azok kedvező hatását. Káros a versenyképességre, ha a vállalkozók vagy a vállalkozásalapításon gondolkodók vállalkozásellenes üzleti környezetet tapasztalnak, és ezért nem szívesen növelik piaci jelenlétüket. A magyar gazdaság lemaradásának megfordítását, azaz a versenyképesség általános növelését olyan gazdaságpolitikai célnak kellene tekinteni, amelyet a törvényes keretek között az állami szabályozás látszólag távolabbi területeinek, a szabályozásnak és a jogrendszernek is szolgálnia kell.

Hivatkozások

- BEREND, T. IVÁN [1983]: *Gazdasági útkeresés, 1956–1965*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 464 o.
- BOWDEN, R. J. [1987]: A feldolgozóipari külkereskedelem empirikus vizsgálatának fogalmi alapjai: egy konstruktív kritika. Megjelent: *Salgó István–Szegevári Iván–Török Adám* (szerk. és ford.): *Külkereskedelem és gazdasági fejlődés*. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 191–226. o.
- BROWN, S. F.–SHACKMAN, J. [2007]: Corruption and Related Socioeconomic Factors. A Time Series Study. *Kyklos*, Vol. 60. No. 3. 319–348. o.
- CHARAP, J.–HARM, C. [2000]: Institutionalized Corruption and the Kleptocratic State. Megjelent: *Ménard* [2000a] 188–210. o.
- CHIKÁN ATTILA ÉS SZERZŐTÁRSAI [2007]: Versenyben a világgal. *Vezetéstudomány*, 5. sz. (Tematikusszám.)
- COOTER, R.–ULEN, T. [2005]: Jog és közgazdaságtan. *Közgazdasági Tankönyvek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 590 o.
- CZAKÓ ERZSÉBET [2004]: Miért versenyképes a versenyképesség? A versenyképességi listák újdonságai. Megjelent: *Czakó Erzsébet–Dobos Imre–Kőhegyi Anita* (szerk.): *Vállalati versenyképesség – logisztika – készletek*. Tanulmányok Chikán Attila 60. születésnapjára. BKÁE Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest, 119–127. o.
- ECOSTAT [2007]: A magyarországi vállalkozások gazdálkodásának jellemzői. *Ecostat Kormányzati Gazdaság- és Társadalom-stratégiai Kutató Intézet*. Budapest, március. 134 o.
- FALUBÍRÓ VILMOS [1983]: *Szabályozási és vállalati magatartás 1968-tól napjainkig*. *Gazdaság*, 4. sz.
- FAZEKAS KÁROLY [2005]: A hazai és a külföldi tulajdonú vállalkozások területi koncentrációjának hatása a foglalkoztatás és a munkanélküliség területi különbségeire. Megjelent: *Fazekas Károly*

- (szerk.): A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. KTI Könyvek, 6. sz. MTA KTI, Budapest, 47–74. o.
- GKI–MICROSOFT [2006]: Versenyképességi évkönyv, 2006. GKI Rt.–Microsoft Magyarország Rt., Budapest.
- KAHN, A. E. [1988]: *The Economics of Regulation. Principles and Institutions I-II*. The MIT Press, Cambridge, MA– London, 199 + 358 o.
- KORNAI, JÁNOS–BO ROTHSTEIN–SUSAN ROSE–ACKERMAN (szerk.) [2005]: Tisztesség és bizalom a posztzocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a posztzocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 264 o.
- KRUGMAN, P. [1994]: Competitiveness: a dangerous obsession. *Foreign Affairs*, Vol. 73. No. 2. 28–44. o.
- LAFFONT, J.-J. [2000]: *Incentives and Political Economy*. Clarendon Lectures in Economics. Oxford University Press, New York. 257 o.
- LAURSEN, K. [2000]: *Trade Specialisation, Technology and Economic Growth*. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok.
- MÉNARD, C. J. (szerk.) [2000a]: *Institutions, Contracts and Organizations. Perspectives from New Institutional Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok, 458 o.
- MÉNARD, C. J. [2000b]: Enforcement procedures and governance structures: what relationship? Megjelent: *Ménard* [2000b] 234–253. o.
- MILGROM, P.–ROBERTS, J. [2005]: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet, vállalatirányítás*. Közgazdasági Tankönyvek, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 822 o.
- PORTER, M. E. [1990]: *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
- POSNER, R. A. [2000]: *The Economic Structure of the Law*. Megjelent: *Parisi, F.* (szerk.): *The Collected Economic Essays of Richard A. Posner*, Vol. 1. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok. 462 o.
- RAISER, M.–ROUSSO, A.–STEVES, F. [2005]: A bizalom mérése a rendszerváltás kapcsán: 26 átmeneti gazdaság vizsgálati eredményei. Megjelent: *Kornai–Rothsten–Ackerman* [2005] 73–87. o.
- RODRIGUES, M. J. [2003]: *European Policies for a Knowledge Economy*. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok. 169 o.
- SCHERER, F. M. [1996]: *Industry Structure, Strategy and Public Policy*. HarperCollins, New York.
- TANZI, V. [2000]: *Policies, Institutions and the Dark Side of Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok. 282 o.
- TÖRÖK ÁDÁM [1999]: *Verseny a versenyképességért? Mikroszféra-kezelési politikák az Európai Unióban és Magyarországon*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 251 o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2004]: *A magyar iparcikkexport versenyképessége Nyugat-Európában. Egy lehetséges megközelítés*. Megjelent: *EU-Tanulmányok, II.* Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Budapest, 245–320. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2006]: *Stratégiai ágazat stratégia nélkül? A magyar K+F teljesítménye és versenyképessége nemzetközi összehasonlításban*. Savaria University Press, Szombathely, 252. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2007]: „Doing Business” *vis-à-vis* Competitiveness. Előadás a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium és a Világbank/IFC Doing Business konferenciáján, Budapest, 2007. október 15. www.gkm.gov.hu/data/cms1436574/torok_adam_eloadasa.pdf.
- VISCUSI, W. K.–HARRINGTON, J. E., JR.–VERNON, J. M. [2005]: *Economics of Regulation and Antitrust*. 4. kiadás. MIT Press, Cambridge, MA–London 927 o.
- WILLIAMSON, O. E. [1985]: *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting*. The Free Press, New York, 450 o.
- WOODRUFF, C. [2005]: *Az üzleti partnerek iránti bizalom megteremtése: a bíróságok, hálózatok és kapcsolatok szerepe*. Megjelent: *Kornai–Rothsten–Ackerman* [2005] 128–142. o.
- WORLD BANK [2007]: *Doing Business, 2008*. Letölthető: www.worldbank.org.
- ZERBE, R. O., Jr. [2001]: *Economic Efficiency in Law and Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság–Northampton, MA, Egyesült Államok. 328 o.